

САНАА

ТУРАПЧЫ
УЛУУБУН
ХАБЫАТА

ОЛОХ

ХАБЫАТ
1931 СЫЛ АЛТЫННЫ
15 КҮНҮТТӨН ТАХСАР

№№ 131—132 (7772—7773) ★ 1994 жыл сэтгэнийн 10 күнэ. Чэппэр ★ Сманата—146 солк. 15 харчы

ХАБААРЫННААНЫН МЕХАНИЗМА

ТАБААРЫСТЫБАБА КЫСТЫК ТУРУГА

Улууена общественнай сүөһү ахсаана чааһынайга баһыйтарда. Табаарыстыбалар диин биэс тарбах эрэ иһинэн баттанар хаалдылар. Олоргон биридэстэрэ «Хадаар» табаарыстыба.

Коллективнай хаһаайыстыбада быйылгы кыстыкка 550 ынах сүөһү, 350-ча сылгы туруорулар. Ити иһинээһи сыллаабыр туһааннаабынан 150-ча уонна 100-кэ төбөнөн адыһах. Сүөһү-ас сарбыллыбытынан, үлэһит ахсаана эмиз 50-ча киһинэн адыһабыт. Бу билгини суоттааһынынан биһр бөдөг тэриктэ үлэһиттэрин ахсааныгар тэҥэһэ сыһар.

Ити табаарыстыба а сыһыллара харадынан чачылара. Оттон үлэ-хамнас, кыстык тэрээһинэ хайдаһый? Ол туһунан хаһаайыстыба экономика, табаарыстыба председатели солбуһан олорор П. П. Тарасов манньк сатадыр:

— Быйыл 4 хотонунан кыстыкты, ол иһигэр 2-гэр ыанньык турар. Сага тутуу суох. Онон кырабаастык кыстыкты быт. Эһиндигэ былааннар бааллар эрэри, ону очотоову көм, үл-харчы быһаарыа. Былаанаммыт 1200 тонна олутун кыайбатымыт. Нуормабыт ууга баран, онтон 100-чэки тоннааланнабыт. Итинэн кыстыкка 900-чэки тонна оттоох киирдитбит. Ол да гыннар сылы түмүктүөхпүт диибит.

Тизээр-таһар үлэ туруга хайдах буолуой? Дизельнэй уматыкка сыана ыараан уонна ол кыһыкты көрүнэ кыаллан таһыллыбакка, үгүс хаһаайыстыбалар кыбыттаран

олоролор. Эһинэ хайдаһый.— диин улууена үөскээбит баһааныһаны ыйытабын.

—Тохсуһууга диири уматык баар курдук, таһынан турабыт. Нуотараттан адаларбыт уустунтардаах. Уолсайынан, тизээр-таһар үлэ очооттоох бөдө. Онтон куоппаккын да быһыылаах. Урунку курдук, аны көмө да суох. Хаһаа да иһэр тухары барыстаахтык үлэһит хаһаайыстыба баарын билбэтим. Оннооҕор чөкө үлэһит баһынай хаһаайыстыбалар дохуоттаммыттар кэстүбөт, үрдүттэн хайданаллар эрэ. — диир Петр Павлович.

Бу сонхон эрдэххэ отделение бэрт уһундук управлющаядабыт, хаһаайыстыбаннай үлэҕэ омыттаах салайааччы киһи тыла, боллөтөһүнэ. Игинэн салгы киһи тыа хаһаайыстыбатыгар болҕомто ууруллубатыгар, туруоруулар хаалан иһэригэр тэһийэн хом санааларын үлэстэр:—Эти, үүтү туттарымыга атымылаһылар сыаналарын үрдэтэргэ төһөлөөх туруорустубут. Сыдарыйы суох. Игинэн атын нүн бүгүн уһугулаан туруорар болпуруослут да суох этэ. Билгини аны итин да, суруһан да туһа суох. Кыһал-бабытын ыйытабыт. Элдэх бөдө. Ону эрдимэстээн, аһаан туох көңүөй, ким көмөлөһүөй?

—Омос ыллакха, Петр Павлович ити санаатын үлэстээччи адыһага суох буолуо. Биир өргүнөн, өйдүүххэ да сөп. Ити эрэри, урут да, билгини да тыа хаһаайыстыбата мэлдьи көмөҕө, дотацияда олорор, үлэһит. Ол арай

ылыныллар дыһаллар хоһуулуларыттан эбэтэр ситэ оҕоһулуубаттарыттан таба сыаналаммыттарыттан буолуохтарын сөп. Үлэ сезоннай харантердаарынан, тустаах нэмэринэн эмиз атын да араас чөлчөтүүлэр көрүллөллөр. Хөлөбүр, свасны ыһык, хомуур үлэһиттэр, оттоонун көмүгэр хаһаайыстыбалар быһык сайын чөлчөтүүлээх уматыгынан хаачылан кэллилэр. Сордох дыһаммыт өргүлэр сыллаабыларын да таһыммыттар. Эһинэ бу дьыл алтынны 22 күнүгүгэ 818 №-дээх Республикабыт Президентэ М. Николаев «1994 сылга сүөһү иһиниги үлэһиттэригэр ыйдаары компенсационнай төлөбүрдэри олохтуур туһунан» Ыһаага таһыста. Манын сэтгэний 1 күнүттөн ыанньыктыгарга 150 тыһ. солк., сүөһүттүгэр 100 тыһ. солк. нэмэйдээх ыйдаары компенсационнай төлөбүрдэр олохтооллор. Итинэн бу чөлчөтүһүнэн туһанааччыларга анал Валаһыһыһалар уонна олору биһри бэрээдэктэрэ быһарыллара буолуо.

Көстөрүн курдук, табаары оҕорооччулар оннук арымыланан хаала иликтэр, мэлдьи да болҕомто, өйөбүл ылааллар. Ону адыс мэлдьэһэр омослоох. Ити биһр. Инобинэн, ити бэрлэлэр дотациялар таһа нэмэйдээх төлөнөллөрө бородууксууа элбэһиттэн - адыһыттан тутулуутаахтар. Итинэн таһаар сит биһр ким төһөнү оҕорбутунан ылар. Ол дьэ бэйэттэн. Хөлөбүр, 2 тонна үүтү туттары дуу, 200 тоннаны дуу? Билгини үгүс хаһаайыстыбалар үүккэ, эки

сыллаабы дотацияларын 70 бырыһыаннан хайһа үйэ ылан туһанылар. Оттон иһэр тухары, ордуңуолаан үүтү туттарыга сыллаабы быланны толорбот чинчилээх хаһаайыстыба элбэх. Ол табаарыстыбаларга да, баһынайларга да тэһинэн баар көстүү. Кэлэр сылга үүккэ, эки госуударствонн кытта аахсымы, контрактициялаһымы хайдах буолуой? Виллэн турар, элбэһи туттарар элбэх көмөнү ылаа. Ол чуолкай, Онон «эрэһирэллэр эрэ, туох да суох» диин сулаһымы да иһи өртүтээх.

Түмүктээн эттэххэ, бэйэ, бу сырымыга табаарыстыба, туох кыаллыбатын аһардас көмө суоҕар сыбайара оруна суоҕар таһсар. Табаарыстыба үлэ-хамнаһа, бастатан, миэстэ-төн тэрээһинтөн, ыһыллар бородууксууаттан тутулууттан. Ол чуолкай. Быйыл хаһаайыстыба госуударствоҕа 360 тонна үүтү, 100 тонна эти туттарар соруктаах. Мантан үүтү туттарымы ыйаһымыга турар, оттон эт туолар. Сүөһүнү маассабай өлөрүүгэ 200-кэ төбөнү туттан, астаан этин таһа сылдыһаллар. Табаарыстыба көлөр сылга хайдах туруктаһыа? Быйыл 100 ийэ сүөһүттэн ыһырайы ылым бырыһыана 80-га тиэрдиллэбит. Кулун деловоһа 20-чэ эрэ бырыһыан. Кыстыкка хайа да сыллаабыр өттөөх-мастаах ыһардылар. «Ыһарахан кыстык дыйыһыта, содула» диир аны суох. Онон баар көмөҕө тиһэнэ кыстыкты бары өргүнөн иччэллээхти тэһини быһаарыа.

С. СМЕРНИКОВА.

Уматык проблема дуо?..

Кыстык олоһу оҕостууга хаһаайыстыбаларга быйыл да тизээр-таһар үлэ-дэр бастаны оочарекка тураллар. Кырдьык, оттоох-мастаах үчүгэй дьыл буолан тастан тизини суох. Ол эрэри хаһаайыстыбалары аны уматык ыараһына кыһыктыах курдук.

«Уматык, кырдьык, оннун проблема буолла

дуо?».— диин ыйытыбын тыа хаһаайыстыбатын управленниетин кылаабынай инженерэ Н. Н. Какенинига адырыстыбын. Онуоха иһинэ судургу уонна чуолкай буолла. Бастатан, Бэстээххэ хайа да сыллаабыр элбэх уматык адаладыбыт. Ким харчылаах төһөнү баһарар ыһыан сөп. Оттон ылаһыт

хайдаһый? Манна да эппиэт баар. Билгини тыа хаһаайыстыбалар бары дотациялаах уматыгы таһына олоролор. Ол эбэтэр тонна уматыгы 246 тыһ. солк. куталлар. Ити өссө миэстээҕэ кэлбиттэн. Ыһаата, госуударственной сыанаттан үс бүк кыраҕа ылааллар. Маннаха туспа разрядка оҕоһулуубут. Онон арымылар да хаһаайыстыба суох курдук.

Быһаарыттар бу күнүгүгэ тиһэн охсорго тизтэйлэлэр сөп буолбут, тиһэн да сылдыһаллар хаһааммыт да элбэх. Хөлөбүр, Холтоботуу «Волго» баһынай хаһаайыстыбатын ассоциацията 40 тонна дизельнэй уматыгы, 14 тонна автобензини, эмиз манна баар бурдуң хаһаайыстыбата туһааннаабынан 80 уонна 51 тонна уматыгы ылабыттар. С. МАКСИМОВА.

БЭЙЭТИН УУРААБЫН КӨТҮРЭР

Госуударственной мункуон СР уонна РФ Констиуционаларын палатата «Государственной дьылаага тоох бэрэстэбинтэллаах Конституционнай суут быорганнарын депутаттарын баарымытыгар бөһүөлүк, уонна олохтоох дьаһалта-найылык, салыһыны таһаарыны быһбары туһунан» манын былаас олохтоох СР Сокуонун сорох бала-бэрэстэбинтэллаах орган-һыанналарын маннайгы тарын үөскэтин өргүнэн бу быһбар көмүгэр тутуу сокуон дьайыһынан тохто-бэрээдэһи туһунан бу тон эрэгтэ Республика дьыл балаһан ыйын 29 палататыгар этин оҕорбуту-күнүгүгэ бэйэтин уура-тугар бэйэтин сыһыанын бын көтүрдэ. Урут бөһүөл-биллэрдэ. Конституцион-ка биллэриллибитин кур-най суут быһаарымытыгар дук, республика Консти-сокуон бүтүнүгүгүн дьа-уционнай сууга ити уу-һыһытын тохтотон эрэгтэ ралаһы Саха Республика-эти оҕоһулуубутун сана-тын Конституциятыгар сөп табыт.

түбэспэттэн биллэриитэ. Бэрэстэбинтэлэр пала-Ити икки этинэ Рес-талара итинн сэрэ «Саха публика палататын эһинэ-Республикатыгар государ-тэ сэтгэнийн 22 күнүгэр ственнай былаас олохтоох ыһарыһалар сессияга бил-органнарын туһунан» со-днөө.

ААН ДОНДУТААБЫ СИБЭЭСТЭР

САХА СИРИН ПРЕЗИДЕНЭ УОННА АЛЯСКА ГУБЕРНАТОРЫН КӨРСҮҮҮЛЭРЭ

Сэтгэнийн 1 күнүгэр Дьо-лара Президент уонна гу-куускайга Саха Республи-бернатор тэриктэ пробле-катын Президентэ Михаил маларын дьүүллэстилэр. Николаев уонна нефть бэйэлэрин регионнарыгар тохтуутун утары охсуһар балаһыһына туһунан ил-специалистар бөлөхтөрүн формацияластылар. Уол-салайан Коми республи-тер Химел соторутаһыта катыгар баран иһэн Дьо-нефтепровод саахаланыы-куускайдаабы аэропортка та буолбут Коми, респуб-кылыгыстык тохтоон аэспыт ликатын салалтатын көр-Аляска губернаторэ Уол-дөһүүтүнэн америкаецтар тер Химел көрсүһүүлэрэ нефть виртийһиттэн ту-лалымыр эйгэни харыстаа-һын опытын үлэстэ Ськ-тын опытын үлэстэ Ськ-тытварка көтөн иһалларын туһунан кэлэстэ.

Норуоттар икки арды-ларыһаабы «Хотугу фо-рум» тэриктэ салайааччы-СИА.

КРЕДИТТЭН САЛЫННЫЛАР

Атын үбү-харчыны хото үүтү бэйэлэрэ астаһыныга, кылларинэр салалара суох батарымыга иһирэн үлэһит-оноуоха эһи бэйэлэрэ даҕа-лэр. Кинилэр бу салааны бы хэсты да ый устата саһынарарыга технология-хамнас диин ыла илин тыа ны тэһинэ манньк кре-хаһаайыстыбатын табаары-ситинэн туһанаахтарын тыбаларыгар, баһынай ха-сөптөөх этэ. Ол эрэри хаһаайыстыбаларын ассоци-эт, үүт бэйэрэ оҕоһулаан цияларыгар даһаны креди-тахсар бары ороскуотун ти ылан туһанымы сизра туттарыллар сыһыта оһор-суох ыараан иһэрэ биллэр. ботун, салыһыттын тухары Бу соторутаһыта рес-кылыгас болдьохтоох кре-публикатын улууена тыа дьити ылымы туох да барса хаһаайыстыбатын боро-суоһун, ону аһаан диириг дууксууатын переработка-нэски тэһириттэн бу үөһа-лымыр салааларга 400 мө-ааттаммыт найилэктэр-дүйүөн солкуобайдаах ли-туттуһулар. Кредит көлөр-мит көрүлүбүтэ. Хөлөбүр, сым ыһыгар диири бийиги улуусуутугар Чыал-болдьохтоох уонна 130 бы-пара. Хайахсыл, Болугур, рыһааннаах этэ. Соловьев найилэктэрэ эти.

АЙАННЫР ЭМИЭ КЫҤАЛҔА

Билгини кыра кыһалҔа-даһаайыга хара сарсыар-лаах иһи мээһэ айанымы даһтан суол төрдүн манзан иһа-бара сатаабат көмө, ону да табылыһааххана Тыа найилэктэригиттэн улуус киһини буллааххыи улуус киһини көрүһүн-тах-хыи баһымыба. Балар иһэртигар сым да сыанан-арыһыан ыһарыһахтар, кырдьэ-эра-адаабат. Быйыл күһүгүгүт-тар, кыра оһолордоох иһ-тэн Болугур найилэһиин лэр бваллар. Маннаха кө-олохтоохторо улаханнак биллэн салалтата, таһа-эрдэһэннэлэр. Урунку кур-дук автобус сылдыһыт, союзнай комитетэ кыһа-Айаннааччылар вагтаһа-наллара иһада. Халһаан көрдөһөн туран көм дьол-лоох айан маһыһыанатынан иһэр.

Чурапчыны булар. Мын-П. СЫРОВАТСКАЯ.

КУЛЬТУРА УПРАВЛЕНИЕТЫГАР

САГА, СОНУН СҮҮРЭЭНИНЭН АЙЫМНЫЛААХТЫК

Соторутаабыта улуустаагы культура управлениетыгар нэбилнэктэрдээди Культура дьмэлэрин директордара түмсэн бэйэлэрин мнэстэтээри үлэлэрин-хамнастарын, проблемаларын, ниники былааннарын туһунан кэпсэтиһэн, санаа атастаһан, гардаспыттара. Ол түмүгэр культурнай-сырдатар тарилталар кэлэр өртүгэр мытыллаахтаах былааннах үлэлэрин торумнаабыттары, билдибиттэрэ. Бу күнүгэр биниги улуус дьаһалтатын культуурада управлениетын начальнигы А. Н. Аммосованы көрсөн адыһах айытыма эппэтиригэр көрдөстүбүт. Ону мантан алларая биллиниэрэбит.

— Анастасия Николаевна, билигин тыа нэбилнэктэригэр үлэлээр Культура дьмэлэрэ, библиотекалар сир үлэ ханык да салааларын курдук бэрт судургута суох балаһыанньада киирэн төһө кыахтара баарынан нэбиллэннэни кытта үлэлэһэллэрин билэбин. Маныаха экиннэи Культура дьмэлэрин эргэлэрэ аны кыһыагы кэпсэтиһиппэр, нэбиллэннэни аатырдалара даһаны баар суол. Эн бу туһунан туох дииһ этэй?

— Итиннэн хааччыллыгы тыа нэбилнэктэригэр баар Культура дьмэлэригэр баарыта эри-дэһи үчүгүтэ буолбатах. Сибидигин кестор туругунан Хадаарга Культура дьмэлэ төһөр балаһыанньада киирдэ. Сылданга биир манник кыһалда үөскээтэ, ол кур-

дук өссө 1956 сыллаахха тутуллубут кулууп дьмэлэ аварийнай туругунан сибээстээн ангар өртө сабыллына. Аны улуус кинини да млар буоллааха соторутаабыта тутуллан олоххо киирэн бэрт сэргэхтик үлэлээн испит промкомбинат Культурнай-спортивнай комплекс тарилтэ хаһаайыстыбанай-финансовай туругунан эмнэ быйыл кыһын үлэллэр кыаба суох буолла. Манна оннообор кинини да көрдөрөр мнэстэ суох. Ити курдук мэрэтийдэн улаханыгар тийэ араас кыһалдалаах болтуруостар адыһада суохтар.

— Культура дьмэлэригэр дьон сымьалангын тэрийиһи, ик хоһоонун кэпсэтин онуоха нэбиллэннэи көбүн-нэмик тардыма ханык сага сонун хайыхалары тутуһабыты?

— Олохтоох мнэстэлэргэ, Культура дьмэлэрин үлэлиттэрэ бэйэлэрин былааннаах үлэлэрин, дьон сымьалангын тэрийиһигэ кинилэр интэриэстэриин бастатан туран ытталлар. Сонун, сага сүүрээниэринэн, дьаһалларынан байытыма дьулуһаллар. Бу бэрига специалист—культура үлэлитин дьэдуруттан, татааньттан быһаччы тутулдуктаах. Билигин ким айымнылаахтык дьон сэрэгэ көрдөбүдүн таба таванан үлэллэр ол ситиһиллээр. Билигин культуурабыт үлэлиттэригэр ити олус сыһыаннаах буолуон баһарабын.

— Оттон улуус кинигэр бу өртүнэн хайдаһый,

олорор кинигин да ахсаанынан элбэх түбүгү, тэрийиһини эрийэрэ чуолкай...

— Улууспут кинигэр кэллэххэ, уруккуттан үгэс курдук ытыһылар ыччат орто уонна нэрдьаас кэһүөнэлэргэ анаан араас теманы хаһан интэриэстэринэн кулууптары үлэлэтин, студийалар, түмсүүлэр эйгэлэригэр тардыма араас конкурстары тэрийэи ытыгы былааннара онгоһуллубута бу дьаһаллар көдүүстөрүн, сыалларын ситийиллэрэ ангардас культура эрэ үлэлиттэригэр буолбакка биллэн турар. хас биирдин сэллэннэ олохтообун активнойдотан, тарилталар салайааччыларын өртүтэн даһаны хайа эмэ өртүтэн тутулуктанарын санаһаахха сөп.

— Анастасия Николаевна, быйылгы сыл түмүктөнэрэ чугаһаан эрэр. Бу кэмнэргэ чуолаан улууспут кинигэр сотору кэминэн туох ханык сонун дьаһаллары көрүөхпүтү сөбүй?

— Билигин урукку курдук марахтан чугаһан гастроллар кэлэн барытар. Бу барыта үлгүн харчыттан тутулуктанара чуолкайа өйдөнөр. Сэтиннэн айта улуус кинигэр ытылалымахтаах суруйааччы Инносентий Левин айар бизчэрин ааһааччылар, көрөөччүлэр көрөхсүөхтөрүн сөп. Быйыл П. М. Решетников аатынан Чурапчытаагы народнай театр төрүттэмнэ

25 сылын туолар. Маныаха аһааһаах декада сэтинньи 30-тан ахсынны 10 күнүгэр дьэри барыһа. Бу улахан тэрийиһигэ республика үгэс улуустарыттан народнай театрдар режиссердара кэлэн семинарга кыттымын ытымахтара. Айаннарын болтуруоһа быһаарылынаһына Орто Халыматтан 15 кинилээх народнай театр бэйэтин спентактын илдэ кэлиһэ. Оттон биниги театрбыт бэйэтин урукку сылларга туруорбут айымныларын нэрдөрүөтэ.

Кэлэр сыл сангыттан «Кыһыагы—Сэлэ» дьэи Кыһыагы 50 сылыгар аһааһаах фестивал саһаланмаһа. бу туһунан улуустаагы хаһыатынан биллиниэрэ турабыт.

— Сэтинньи 10 күнүгэр саһаланмахтаах культурнай-сырдатар тарилталар үлэлиттэрин республикатаагы конференциятыгар биниги улуустан кэпсээх кыттымахтарай?

— Бу конференцияда Культура дьмэлэри директордара Одьдуунтан Иван Колесов, Чамыртан Афанасий Ануфриев, Килэччиттан Николай Захаров делегат быһыытынан кыттымахтара, маны таһынан улуус дьаһалтатын баһылыгы солбуйааччы Тарас Тарасов, культура управлениетыттан Галина Макарова уонна мин ытырылыһынныбыт.

П. СЫРОВАТСКАЯ
кэпсээтэ.

«ФРОНТАН СУРУКТАР» ОПЕРАЦИЯ

Аһа дойду сэринтиги туһунан докумуоннарга олоһурут нэбиллэригэр улуус бурбут нэбиллэр убуллубуттара, кыргыһыы хонуутугар убуллубут хаартыскалар муһуһуллубуттара, сэрин кыттылаахтары ахтыһалара, уус-уран айымнылар, научнай чинчийиллэр суруллан бэчээт тэмийтэрэ. Олортон сэрин летописьтар маннайгы төрүт докумуон буолуларынан фронтан кэлибит суруктар ураты болботону тардаллар.

Хас биирдин саллаат сурулар өстөөх үлүрүтүллүө уонна аһааһаах дьомлоох олох эргиллэ дьэи диригиттэрэ экилэрэ, төрөппүтэриин, чуһас дьоннорун, тапталаахтары кытта сотору кэминэн көрсүһэллэригэр эрэл санаа баһыһара, Кинилэри дьмэлэригэр, төрөбүт дойдуларыгар хайдах курдук кэпсэтиһэрэ. Ол эрээри, үгүстөр эргилибиттэхтэрэ, ыраакий сонуннарын даһаны мыппатахтара...

Билигин сир ахсын Ой-дөбүнүк кинигэлэр бэчээттэнэллэр. Кыһыагы 50 сылыгар анаан дойду Туһуллубут Ой-дөбүнүк кинигэтэ таһымахтаах. Оһо кыргыс хонуутугар өлбүтэр, сураһа суох сүһүттэр, Европа уонна Аһия босхолоһуулаах хамсаһыһы кыттылаахтары латтара киллэриллиһтэхтэр. Билигин даһаны сэри билдэһиһи кыттылаахтара элбөх буолуохтаахтар.

Аһа дойду сэринтигэр кыһыагы 50 сылын көрсө болэмнэниин сибээстээн Саха Республикатын пра-вительствотын архивтар дьмэлаларыгар управлениетин көрдөөһүнүн биниги улууспутугар «Фронтан суруктар» дьэи операция кыһылаһа. Фронтан кэлибит суруктары, сэрин кыттылаахтары ахтыһаларын, хаартыскаларын, о. д. а. докумуоннарын хомуһаа госуларственнай архивна көрүлүһтэхтэ.

«Фронтан суруктары»

көрдөөһүнэ военкомат, норуот үөрэдириһитин уонна бичат дьмэлаларыгар управлениелари мнэстэлэргэ манник үлэһэ үөрүйэхтэх дьону сүүмэрдээн болөхтөрү эбэтэр штабтары тэрийиллэригэр субалибит. Бичакка, үөрэнөөччүлэргэ, оскуоһалардаагы музейдарга улаханнык эрэнэбит. Бу ытыһылар үлэ үүнэр көлүнөнн аһаларбыт, энэ дьэригэр хөрсүн быһымаһа холобурдарыгар иһтэр суолталаах.

«Фронтан суруктар» операция болдөөрө кыттыс: 1995 сыл олунуһу 1 күнүгэр дьэри туох баар хомуллубут матырыйаал улуус госуларственнай архивыгар туттарыллымахтаах. Архив улуус административтын дьмэлэни аһалара этэһиһэр баар. Иһин 48 кв. м. кэпсээх хранилищеларыгар улуус историйатын, социальнай-культурнай, политическай, научнай, колхознай-совхознай туһуларын көрүһиллэр 40-ча фондалаах улуус тарилталарын 11 тыһ. докумуоннара (1932 сылтан 1993 сылга дьэри) бүтүгүн норуот баһыһы дуолун быһыытынан сымналанан госуларственнай харайыһа ууруллан сьталлар.

Олор истэригэр «Фото-документ» дьэи аһал даһа 94 дьмала, сүһүннэи улуус биллиһээх дьонун, сэрин кыттылаахтары ахтыһалара, хаартыскалара, автобиографиялара, хараллан сьтар. Кэлин чуолкайдэһимыһынан, улуус урдүнэн сэрин 77 кыттылаахтары ахтыһалара, хаартыскалара, о. д. а. вительствотын архивтар докумуоннара госуларственнай харайыһа уурулланиһтэр. Кыргыс хонуутугар охтубуттары уонна билиһылар. Фронтан кэлибит суруктары, сэрин кыттылаахтары ахтыһаларын үйэтитин—кыһылаахтар төлөрүйбөт көспит.

М. СИВЦЕВА,
улуус госархивын начальнига.

ЧУРАПЧЫТААҒЫ НАРОДНАЯ ТЕАТР 25 СЫЛЫГАР

ТЕАТР УМСУГУТУУЛААХ, ТАРДЫЛААХ

Ханык баһаар театр, кыратыттан улаханыттан тутулуга суох, бэйэтэ туспа олохтоох, историклаах, суоллаах-истээх буолар. Ол курдук биниги театрбыт бу үйэ чэппэрин устатыгар эмнэ бэйэтин кыһыан үлэлээн кэлэ. Театр үлэһэ саһаланмаһыттан булкуһа сьлдьан санаан көрдөххө, сир балачка нэм аһыт курдук. Билигин кытары бииргэ үлэлээн, оһныһоон аһыт артистар бэйэ-бэйэлэригэр маарыһнаһат олохтоох дьаһахтаах, быһылаахмайгылаах, тус-туспа остуоруһалардаах дьоннор буолаллара харахтар көстөн кэлэр. Кинилэртэн театр бастагы артистэригэр—Мария Егоровна Седалищева туһунан бэйэ биллэриһин адыһах иһэрэх тылы аһтан аһарыаһын баһардым.

Мария Егоровна улахан дьэи кэргэн иһэтэ, оччолорго олоһу-дьаһаагы хааччылар комбинат аһа танаһын онорор сыаһын биир тутуах үлэлитэ этэ. Кини театр бастагы быһа аһылаһаһыттан наһаа бэриниллээхтик үлэлээбитэ. Дьэи кэргэн түбүгүттэн иһиги бөккэ биир даһаны репетицияны көтүлүһэ кэлэрэ, гастролларга сьлдьылар буолара. Бэйэтэ суруту кыһыан аһхлэт да буоллар (ону кэлин билэн соһуйбуһпупт) остуолга уолсай аһыттан өйдөөн, дьмэлтигэр оһолоругар аахтаран ким-хайа индигэ оруолун тыһып-өһүн билбит буолара уонна көрөөччүлэргэ тийэр тына итэбэтиһлээхтик оһныһуура.

Кини сүрдээх оһныһуулаах-күлүүлээх, дьэбэлээх кини этэ. Оһуката биниги театрбыт оһоһор номоһ курдук уостан-уоска бэриһлэн биллэһээтэ дьэри тыһынаах сьлдьаллар. Арай биирдэ Суорун Омоллоон «Төлөн Ньуккуһун» Дьокууснайга киирэн телевидениеда оһныһоон баран

төннөрбүтүгэр Мэһэ-Хана даһынан гастроллаһын иһа-бит, Оһо Мария Егоровна эһээкий оһолоох киирэр эһиһэдээтэ этэ. Оһуоһа кини киирээри сьлдьан нартаныһынан куукула курдук онгостор буолара. Биирдэ дьэбэтэ киирэн, дьон тримнэһэ оһордохторуна «Ыксаатым, бу эр дьон оһо да онгөрө оһсон биирбэт буоланнар» дьэтэ. Оһуоһа Яков Павлов гримнэһэ оһорон «Бэйи-бэйи кырдьаһас кинини майа-чылаһа» дьэтэ өһүргэммиттин. Оттон Никита Корьянин «Баһаһэ нэһэ этнэй этэ буоллаһа дьи» дьир.

Ол курдук эмнэ таһаһас массыһнаһыгар ыгытчы оһорон Мырылаһан, Туора Күөлүнэн бардыбыт. Оһо Илья Находкин «Маннайгы ньургуһуннарын» оһныһоһубут. Мырылаһтан суолга хаста эмнэ тохтоон онгостон аһаныһарбытыгар

шофер Дмитрий Сивцев кабинэһа оһорсон иһэр Марийаһа төлө бара турар ручной туормаһы тутан иһэригэр соруһубут. Ол курдук Туора Күөлгэ тийиһэбит. Оһныһоһупт индигэ аһалларынан аһыан тарыһабыт. Оһо кинилэр үһүе буолан биир аһла баһаллар. Оһуоһа аһыан оһорон Мария «Аһа-ы-аһа, суолу быһа бу кини сьдэн туттараһи, илиһи туту да билбэт буолбут» дьэи баран туох да буолбатаһын курдук, чэйиһ иһэ оһорбут. Шофер соһуйан «Хайа, бу дьахтар туох буолла? Оччотугар аһы эһинигин кабинэһа оһордуом суоһа» дьэи өһүргэни турбут. Оһу муодарһан бэйэ-бэйэлэри көрсөн кэһисит дьмэлээхтэргэ Н. И. Кандиһнай эрийдээбит туормас туһунан быһааран биирбит. Иһинник кэпсэһи буолаһа аһыһыны оһныһоһупт индигэ бийиһээ нэп сьэн күлэртэбэтиһи өй-

дүүбүн. Хата Марийаһыт тистартан ким даһаны ситуту да онгөрбөтөх кини курдук бэрт холкутун туттар. Кини дьэбэлэннэһинэ бэйэтэ күлэһчитэ суоһа, Мария Егоровна айар үлэтин үгэһиһэр сьлдьан ыһраһан ыһрыһыттан биниги кэһисититтэн аһан туоралаһыта.

Театрга төһө тардыһар эрээри биир санаалаах дьон кытары аһыһа, хаадыһаһа сьлдьар туох да куһаған дьмэлэһтээһин быдан кууһтээһин өйдөөн кэлэбин. Театр биниги индигэ дьэбэит курдук. Эр муһтубетэһытына ахтыһабыт, суохтаһабыт. Гастролга сьрытаһыһа, дьмэлээр сэргэхэһиһи, үлэһэр санаһы күһүрэн кэлэһин. Театрга саһа кэлибит ар-

тистартан ким даһаны ситуту да онгөрбөтөх кини курдук бэрт холкутун туттар. Кини дьэбэлэннэһинэ бэйэтэ күлэһчитэ суоһа, Мария Егоровна айар үлэтин үгэһиһэр сьлдьан ыһраһан ыһрыһыттан биниги кэһисититтэн аһан туоралаһыта.

Елизавета ПОПОВА,
театр артистката.

ЧУРАЛЧЫ, ЭН СПОРТСМЕНЫН!

СЫЛААС ӨЙДӨБҮЛҮ ХААЛЛАРЫТА

Хайа багарар сиргэдондуга байлаларин сылаас өйдөбүлүнэ саатар, аатарда-суолларын айындар дьон баар буолааччылар. Спортивнай эйгэ, тустаан, көгүл тустуу туһунан кэпсэтистэххэ мындаавайылар Петр Платонов уонна Андрей Ноев тустарынан ахтыбакка хаалбаттар. «Оо, кинилэр баалларына...» дьэтиччилэр.

Андрей Ноев, биллэрин нурдук, үүнэн-сайдан испит спортсмен, физическэй культураны төлөнөөхтүк пропагандалаабыт, ол туһунан олохун анаабыт ыччаттарга бирдөстөрө этэ. Кини биллэрин тыһынаах эбитэ буоллар, 45 сааһыгар үк тэниэхтээбэ. Одо сааһа Мындаавайы бөһүөлөтөр ааспыт. Колхозтаах дьэ көргөн оҕото буолан кыра сааһыттан от-мас үлөтүгэр эриллэн улааппыта. Кини 1968 сыллаахха Амма орто оскуоланы бүтэрбитэ уонна Советскай Армия көккөтүгэр сулууслаан гранданскай иэбин экиннэ суох төлөрбүтэ. Кыра эрдэриттэн тустууга олус дьөбүрдээбэ. Саллаат уол спордуна утумнаахтык дьарыктаммыта. Дивизия, полк күрэхтэһилэригэр биртэн биэр үрдүк көрдөрүүлэри ситиһиталлабыта. Спортсмен быһытынан буһуутун-хатыстын чыпчаалынан 1971—1975 сс. Тбилистээҕи физкультурнай институтка үөрэммит кэиэ этэ. Итинэ көгүл тустууга ССРС спордун мастарыгар кандидаттан үүммүтэ. Тбилис нуорат чемпионатыгар иккис призеруна буолбута элбэи этэр.

Үүнэн иһэр спортсмен дьөлөгө-сэргээбэ истиги сыһааннаада, кинилэргэ мээдэ үтүнү эрэ өгөрөрө кыһанара. Спортивнай эйгэбэ кинигик биллэбит. Саха сирин тустуутун аатырдыбыт Петр Платоньевтың олох истиг дөбүрдүү атилэр. Ол иһин Андрей табаарыһын Петр Платоновы тренердэр Тбилистээҕи оскуолаларыгар үөрэххэ киллэртэригэ. Ити кэмгэ дойду үрдүнэ спортивнай оскуолалары астарымыга, тренердэри нитэн-үөрэтэн таһаарымыга хайыыхалаах үлэлэр кинигик ытыллыбыттар. Биллэрин санаатахха, баар. Мындаавайыга кини-куоһу спортивнай сааланы туттарга байлаларыгар кэснэллэх солбудаһыгы нитэн таһаарга ыраады өтө көрбүт буолуон эмээ сөп эбит.

Физкультурнай институту бүтэрбит Андрей Ноев Мэиэ-Хангалас улуунун кинигэр Майага спортивнай оскуола директорунан ананан үлэлээбэтэ. Ити нурдук сааламыта спортивнай кадрдары нитэн таһаарымыга туһуламыт дьүккүөрдөх үлэтэ. Кини ити кэмээҕи үлэтэ суола-сөһө суох хаалбатабыа. Майага Василий Уваровтың биригэ үлэлээнэр спорна уһуйбут уолаттарыттан спорт мастара Иннокентий Шарини, тренердэр Андриан Захарови, Михаил Порядини ойуччу бэлэттэххэ сөп. Кини Майага олохун аргыһа Александралың холбоспота.

1978 сыллаахха А. В. Ноев Амма орто оскуолатыгар физкультура учууталынан ананан кэлбитэ уонна спортивнай оскуола филиалың тренеринэн аналлыта. Эдэр ыччаты

эт-хаан өртүнэн сайыннарымыга туһуламыт үлэлэргэ эрчимнээхтик ылыбытынан барбыта. Спортивнай сааланы туһууга маһы ылар баһаттан ойуур хаһаайыстыбатыгар үлэтэ кинибитин бу баарды өйдүүбүн. Ити кини туруоруммут сылаан ситиһэргэ дьулуруун көрөһиллэр.

Түөрү оҕо талталлаах аҕата, спортсмен, тренер Андрей Васильевич куөгэйэр күнүгэр сылдьан 1985 сыллаахха бинни кэкибититтэн туораабыта. Кини сырдык кэриэтин үлэлээбит оскуоланы тустууга хамаандата салгыыр. Мындаавайылар «Урожай» ДСО улуустаады уонна республикатаады күрэхтэһилэригэр ситиһилээхтик кыттаннар тренердэрин аатын үйэти-таллар.

Андрей булка-аска олус тардыһымылаабыта, булчут талааннаабыта. Айылбаа сылдьарын сөбүлүүрү. Кустуу да, куобахты да, ардыгар улахан да булка бардын илин тутуурдаах, өттүк харалаах эргиллэрэ. Аанпаада даһаны аҕата Баһылай оҕонньор «Уолум Андрей булчут буолан абыраан эрэр. Оҕонньор сайыһнары тайах этин сыһа сылдьан ситибин» дьэбэ дуо!

Өгөһуллүбүт үтүө умкуллубат. Мындаавайылар бу ый 11-13 күннэригэр Андрей Васильевич сырдык аатын үйэтигэ көгүл тустууга аһаас турниры ытталарын үөрө иһиттим. Ошон Андрей туһунан сылаас өйдөбүдүгүс сүрэхтэргэ суолунини хаалларыа дии саныыбын.

СӨМӨН ТУМАТ.

эти-хаан өртүнэн сайыннарымыга туһуламыт үлэлэргэ эрчимнээхтик ылыбытынан барбыта. Спортивнай сааланы туһууга маһы ылар баһаттан ойуур хаһаайыстыбатыгар үлэтэ кинибитин бу баарды өйдүүбүн. Ити кини туруоруммут сылаан ситиһэргэ дьулуруун көрөһиллэр.

Түөрү оҕо талталлаах аҕата, спортсмен, тренер Андрей Васильевич куөгэйэр күнүгэр сылдьан 1985 сыллаахха бинни кэкибититтэн туораабыта. Кини сырдык кэриэтин үлэлээбит оскуоланы тустууга хамаандата салгыыр. Мындаавайылар «Урожай» ДСО улуустаады уонна республикатаады күрэхтэһилэригэр ситиһилээхтик кыттаннар тренердэрин аатын үйэти-таллар.

Андрей булка-аска олус тардыһымылаабыта, булчут талааннаабыта. Айылбаа сылдьарын сөбүлүүрү. Кустуу да, куобахты да, ардыгар улахан да булка бардын илин тутуурдаах, өттүк харалаах эргиллэрэ. Аанпаада даһаны аҕата Баһылай оҕонньор «Уолум Андрей булчут буолан абыраан эрэр. Оҕонньор сайыһнары тайах этин сыһа сылдьан ситибин» дьэбэ дуо!

Өгөһуллүбүт үтүө умкуллубат. Мындаавайылар бу ый 11-13 күннэригэр Андрей Васильевич сырдык аатын үйэтигэ көгүл тустууга аһаас турниры ытталарын үөрө иһиттим. Ошон Андрей туһунан сылаас өйдөбүдүгүс сүрэхтэргэ суолунини хаалларыа дии саныыбын.

СӨМӨН ТУМАТ.

ДЬАЯААН

х х х

Сага түспүт
Сыа хаарга
Сыарба ылаба
Тайанна.
Тула барыта
Сырдык, сага
Сыдыбайынан
Сууланна.
Муһа, идэһэ
Быйага
Дьоро иһэһини
Далэттэ.

х х х

Үнүгэр,
Күүтүү—
Итэбэлгэ итиллини,
Кынагы куурдуу,
Көстүбэт нүүһүнэн
Көтүү,
Сороһор,
Күүтүү—
Сүрэх эрэйэ,
Дууһа муһа,
Ый ытааһына
Күн кыһалдата...

Литературнай МУННУК

Николай ДЬЯЧОВСКАЯ

Доворуом, суохтаама

Үөрэх күнэ чулаһаата,
Өрөбүлбөр көтөбүн,
Арахсар маас аһнаата,
Аны хаһан көрөбүн?..

Сонуннардаах сурукта
Суохтуу, ахта суруйаар!
Хаһан эмэ хаартыскага
Хайаан да ымыта сатаар!

Кэтэһилээх кинибитин
Кэрэхсээгини бизбэйдээр,
Сайдар-үүнэр көрөбитин
Сыллымы-ууруу мээһийдээр.

Көбүс, доһор, ытаама,
Кэллэхтээҕи да санаа!
Атаарарга айманым,
Аҕа буол дьэи, хата, алҕаа!

Эһээҕиччэ илиитин
Илиитэргэ ойуулаар,
Аҕа, олох изиитин
Аны бил эн дьэи ахтаар.

Учууталлымы тийэрбэр
Оччуу-бачча улааттым,

Үгүс да хаар уулуна,
Үөлээннээх доворуом, ханнабын?
Үрэхпит ууланы уһуна,
Үчүгэй эн баарың, маннабын.

Эрэйгэ түбөспүт нэдээммэр
Эйигин өр да күүттүм,
Сураһар, ахтар түгэммэр
Суохтааммын аһас бүттүм.

Эн иһигин хаалларан
Эрэйгэ ытаргың биллэһин,
Эйиэхэ сүрөһүм аалларан
Истигини тэбэри истэһин!

Арааһа, атыны туһуһан
Албыднык таптыгың,
Дуоһайар дьоллору булуһан,
Доворуом, дууһабын талымың?..

Эдэр саас бирдэ кэлэриң,

Аны аһан кинирбэр
Албыһаһан аһаардым.

Туора дойду кыһа
Тутуһоҕа дьэйдим,
Аналлааһым сыһа,
Аһас сыһа бизбэһин.

Иһийилэрдээх талталбын,
Иһит, тоһо умнабын,
Аҕа буолар аналбын
Аралдыһан тумнабың?!

Саргылаанам суруктара
Субу-субу аһыллың,
Уруум, оҕом туруктара
Утуһарбар умнулуо.

Күлэн түспүт хаартыскага
Нөрөрбөр олус күндүлэр,
Минчээр бизбэр лаадыскага
Миниң ордук үөрдэллэр.

Үөрүү, сайдыы аргыһанан
Үөрөһүһүн тийиһиңим,
Сонун-соргу арылланан
Сонуччу дьэбэр иһирээһим.

ХАННАБЫН...

Эрдий да, тоһо тумнаһын,
Сүрөһүт сөбүлээн этэриң,
Сахам кыһа, умнаһын?

Хас сааһы күүтэри билбөтүм,
Хараһым ууланы ытаата,
Букаһы олоро кэлбөтүм,
Вохсулуу, сааһыры аһнаата.

Хатыһ маас лабаатың силлэһиң,
Хайдаһый, хаһан көрөбүт,
Уос-уоспүт мөһүтүнэн илиһиң
Ураһан сүһуоһу өрсөбүт?

Тэһийбэһкэ, соруһан сөһөтөх
Тийиһэхпэр тоһо ырааһый?
Ыһыһан кэһспит сөһөтөх
Ыла буолар баһанам хайдаһый?..

АФАҢСИЙ ИЛЛАРИОНОВ ХОҕООҢНОРО

х х х

Түннүк көгүө мйдага
Түүһү саныһар сырдығың
Түһэрдии да аймаһа
Төрүт буорбун саныһың.

Хаарга саспыт алааспар
Халлаан халлаан бу кэмгэ
Халың мууһу тыһаһар
Хитан дьыбар түстэбэ.

Ый сырдығың толбоно
Ыраас кыһымы ыһарың
Оҕо сылдьан ол онно
Одуудуурбун талтыһарың.

Күөл хомуһун үрэйэ
Күдэн тыһымы ыһыһарың
Тайырдыа өр үгүһэ
Тайаһа сатыһар буоларың.

Түбүн, үлэ быһыһар
Түгөн, соло булбакка,
Төрүт буорбар, алааспар
Төһүбөтөһ ыраатта.

Онно өтөх онугар
Ордон хаалбыт аар сэргэ
Бу тумалдан былаһар,
Бука, суохтаан эрдэбэ.

Түннүк көгүө мйдага
Түүһү саныһар сырдығың

Түһэрдии да аймаһа
Төрүт буорбун саныһың...

х х х

Тирэһсэ анһымымыт кыһыс оһо—
Тэттиг маас чаранһар үүнэрэ,
Сай аһсын киниңи күөх торһо
Сараһаан кинстэһэн симиһэрэ.

Мин ыраах ыһардартан эргиллэн
Киниэхэ тэттэйэн сүүрөһүм,
Уйаһа тыһаһар биллэһиң
Утуһар, уоскуһар буоларың.

Тэттигчэһим, доһорум барахсан,
Иһигэр кинстэһиң хамсата,
Саһаабар, миниги да сай аһсын
Кэтэһэ, аймаһа ахтара.

Нэм ааста... Мин атын ыһардартан
Алааспар быһыс булан эргийдим,
Баар бары көрөттөн, далбартан
Вастаһан тэттигмэр тэттөйдим.

Ол баара, тэттигим күөх торһо
Кинстэһиң хасхаат тыһал суйдаһыт,
Биллэһбэт, төһөнэт уол оҕо
Сототун сүтэһэн дайдаһыт...

Оо, тоһо мин, алаас киниһэ,
Тайиһчи сириниң тийиһиниң,
Дьыл хонук былаһар кэлитэ
Былдыһаттым чэһийдэх тэттигиниң!..

